

arkivXet

information från Arkiv Gävleborg

årgång 12 4/2005

Årets tema för Arkivens dag var "Festligt". Nöjesfält (här från en av Gävles sommarfester), folkparker, basarer, faninvigningar och andra festliga arrangemang belystes.

Arkivens dag 2005 – festligt och fullsatt

Stor Folkfäst. Stora kostnader äro gjorda i och för att fästen må bliva ett verkligt folknöje. Storartade uppträdanden. Storartat Fyrvärkeri. I övrigt trevliga folknöjen, för mycket att här uppräknas. Kommen båd' gammal och ung!

Inte riktigt så gick det till hos Arkiv Gävleborg, när Arkivens dag firades den 12 november. Men inte långt ifrån. Över 200 besökare fyllde de nya och fräscha lokalerna på Södra Fältskärsgatan i Gävle, gick på tipspromenad bland arkivhyllor, utställda föremål, ballonger och girlanger, följde de kommenterade bildvisningarna som hölls varje halvtimme och bjöds på litet gott att äta och dricka.

Texten här intill är hämtad från en av de utställda affischerna. Det var Föreningen Folkets Hus i Arbå som lockade till sommarfest i augusti 1911. Ju äldre texter, desto dråpligare upplevs i dag formuleringarna från arkivets affischsamling. I september 1894 var det skyttefest i ett stort tält vid Gefle Skarpskytteförenings skjutbana på "Sehlbergs Rödning" på Sätträåsen. Som dagens glansnummer utlovades "Den starke Isidor från Kålhagen (ung Geflebo) som lyfter en stor häst och hela musikkåren".

Från andra festliga begivenheter visades bilder. "Sommarfesterna i Gävle 1914-1936" var temat

Finklädde styrelseledamöter och personal pustar ut efter en trevlig Arkivens dag. Stort tack till alla som deltog och förgyllde dagen! Foto: Tom Sandstedt

för arkivarie Lisa Engströms bildspel. 1914 arrangerade Gävle socialdemokratiska arbetarekommun och Folketshusföreningen en sommarfest med pappkulisser och bondkomiker, karuseller och bodar. Den drog mycket folk och gick med vinst, därför fortsatte man årligen. Festerna hade olika exotiska teman. Den fest som handlade om Nippon, dvs Japan, har gått till eftervärlden eftersom den ledde till det s k Nipponkriget, ett stort bråk mellan besökande flottister och lokala slagskämpar. Året var 1919. Sommarfesterna kan du läsa mer om längre fram i det här arkivXet.

Inom arbetarrörelsen och nykterhetsrörelsen var fanor och standar dyrbara och viktiga festtillbehör. Arkivchefen Barbro Eriksson, som bl a basar över

landets – utanför Stockholm – största samling av sådana föremål, berättade om dem. Den röda färgen var av hävd förbehållen härskarmakten. Det låg ett stort symbolvärde i att arbetarrörelsen valde just den färgen. Läs mer om detta i Barbros artikel här intill. Nykterhetsrörelsen valde gult och blått och markerade därmed att man inte var revolutionär.

Motiven på fanor och standar kunde vara målade eller broderade, många av dem är vackra konstverk. Nykteristerna avbildade

gärna, i avskräckande syfte, den förfärliga brännvinsdraken på sina standar. Rättvisans symbol, fru Justitia med vågskålen, har broderats mitt i en strålande sol på det standar som gjordes till Föreningen för kvinnans politiska rösträtt i Gävle. Den enda fana i den svenska arbetarrörelsen som avbildar en verklig kvinna finns också i denna samling. Hon var en fransk anarkist och agitator, Louise Michel. Gefle socialdemokratiska kvinnoklubb ägde fanan.

Tipspromenadens utslagsfråga gällde hur många ärtor som låg i en burk. De var 732 och Nils Frölander vann tävlingen, följd av Berit Engström, Linnéa Sydbrint, Stefan Bohlin och Eivor Hedberg. *Barbro Sollbe*

Då arbetarna bar röda rosetter

Här i Gävle gynnades demonstrationsdagen af det gudomligaste väder: en brännande sol och en molnfri himmel... Glädjande att nämna, visade deltagarna i mötet i allmänhet en berömvärd hållning, och några excesser (överdrifter) afhördes ej, trots krogarnas öppethållande.

Den historiska händelse som skildras ovan är länets första förstamajdemonstration, en företeelse som under ett helt sekel skulle komma att bli en lika självklar del av våren som de värmande solstrålarna. Året innan hade den internationella arbetarkongressen i Paris beslutat att första maj

skulle vara arbetarnas dag och att man 1890 skulle samlas till en världsdemonstration för 8 timmars arbetsdag.

Trots att det bara var fem år sedan August Palm agiterade i Gävle så hade hela åtta yrkesgrupper bildat fackföreningar (järnarbetarna, tobaksarbetarna, stuveriarbetarna, brädgårdsarbetarna, träarbetarna, typograferna, målarna och grovarbetarna) och på den politiska sidan var det Gefle arbetareförbund som fungerade som den sammanhållande kraften. Förberedelserna var minutösa och bl a framfördes en önskan om att kro-

garna skulle hålla stängt och detta för att stävja det omfattande alkoholmissbruket, något som misslyckades. Man försökte även förmå arbetsgivarna att låta allt arbete vila denna dag, något man med varierande framgång lyckades med. A P Eriksson "Saul", en av rörelsens verkliga pionjärer, uttryckte sin djupa besvikelse över att "de inte värderats att få marschera till musik".

Om musik tillåtits skulle man förmodligen fått höra de taktfasta tonerna av Marseljäsen och Internationalen stiga mellan husväggarna. Arbetarrörelsen hyste en svärmisk kärlek till allt som kunde förknippas med den franska revolutionen 1789. Ända fram till sekelskiftet arrangerades bastiljester, där arbetare klädde ut sig till franska revolutionärer och stormade kulissbastiljer. För att tydliggöra gruppens samhörighet hade röda bandrosetter att fästa i knapphållet inköpts.

När så dagen var inne och demonstranterna samlades på Fisktorget var det säkert med både stolthet och högtidlighet som man rätade på ryggarna och ställde in sig i leden. Men det fanns även oro i luften, trots allt var detta en maktdemonstration och utgången var osäker. Socialdemokratin var vid denna tidpunkt en revolutionär rörelse och de styrande upplevde förvisso en fara i manifestationen.

Klockan halv tre startade tåget med de 700 deltagarna och man valde vägen längs Nygatan upp mot Boulognerskogen, där mötet skulle äga rum. I tåten, högt över huvudena, vajade den röda internationella fanan och ungefär mitt i folksamlingen sågs demonstrationsfanan där texten lydde "Normalarbetsdag om 8 timmar. Den 1/5 1890". (Det skulle dröja ända tills 1919 innan riksdagen beslutade om 8-timmarsdagen.) Väl framme vid mötesplatsen hade stora skaror Gävlebor slutit upp, många sympatisörer men säkert även en hel del nyfikna. Enligt den konservativa Gefle-Posten uppgick antalet till omkring 3 000 personer. En imponerande folksamling!

Den s k internationella fanan hade iordningställt redan 1888 och då till en kostnad av 78 kr, som jämfö-

relse kan nämnas att en årslön för en piga uppgick till 84 kr jämte värdet av kost och logi. Det var Gefle arbetareförbund, bildat den 15 januari samma år, som varit initiativtagare till den dyrbara investeringen. Penninginsamlingen påbörjades omgående och första bidraget kom från Gefle arbetareklubb som skänkte hela 5 kr – klubben upphörde strax efteråt. Fankommittén bestod av Carl Ludvig Lundberg (barnhusbarnet som styrde Gruvarbetareförbundet under tjugo år), Nils Erlandsson (rörelsens eldsjäl och problembarn) och Forsius.

Fanan kom att sys av dubbelt siden och förmodligen pryddes stängen av ett förgyllt träemblem, föreställande Frihetsgudinnan. Redan 1886 hade Hjalmar Branting, i sitt berömda Gävletal, sagt att "den röda fanan redan är planterad på svensk jord". Under 1800-talet kom den röda fanan att specifikt förknippas med den organiserade arbetarklassen, något märkligt då rött tidigare symboliserat härskarmakten. Den röda färgen symboliserar kärlek och vi associerar till blod, värme, hetta, eld, lidelse och fara. Rött får oss att reagera och det var just vad den framväxande arbetarrörelsen ville.
Barbro Eriksson

Ett demonstrationsstandar av något senare datum, ca 1895.

Ett kapitel i nöjets historia – sommarfesterna i Gävle

Mellan åren 1914 och 1936 ordnade arbetarrörelsen i Gävle årligen ett nöjesfält med tivoli, servering, dansbanor och artistframträdanden. Här ska vi besöka sommarfesten Bigallo 1925.

Bigallo slår upp portarna

Festen fick en lyckad start lördagen 4 juli med 3500 besökare som passerade de nya vändkorsen med räkneapparater. Den "elektriska ekläreringen" på festplatsen vid Norrtull syntes ända till söder och över entrén glödde ordet "Bigallo" i elektrisk skrift.

Folkvimmel på Bigallo. Från 1920 till 1932 höll man till på "Nysättra" vid Nynäs. I bakgrunden skymtar Valbogatan och Ahlgrens vita fabriksbyggnad.

När man betalat sina 50 öre (eller 25 för barn) och kommit in på festplatsen möts man först av en porlande springbrunn, sedan av ett par bastanta portar i fornnordisk stil som leder in till sommarteatern. Där sjunger Orfeuskören in festen och kuplettparet Hertzman underhåller. Genast sången förtonat strömmar folket vidare till cabareten där direktör Holtzes lokalrevy "Den röda tråden" premiärspelas. Så är festen invigd och folk kan börja spendera sina pengar på "sommarens utan jämförelse främsta nöjesevenemang".

Sommarfestkommittén var vid det här laget rutinerade arrangörer. Bigallo var den tolfte sommarfesten i ordningen. Inför årets begivenheter hade

Varje sommarfest hade ett mer eller mindre exotiskt tema. 1915 var det antikens Grekland som var förebild och festens namn var Arkadien. Platsen är tivoliplatsen vid Norrtull, öster om Norra Kungsgatan.

man gjort vissa investeringar, t ex vändkorsen som kunde räkna antalet besökare, man hade dragit nya elledningar och grusplanen på festplatsen hade fyllts ut och jämnats till. Sommarfesterna hade blivit en institution i Gävles nöjesutbud, men det började egentligen med en ovanligt dyr valrörelse.

Arbetarrörelsen behöver pengar

1914 var ett dramatiskt år i den svenska politiken. Socialdemokraterna hade seglat upp som ett av de två största partierna, men även högern hade medgång i de försvarsvänliga vindar som blåste detta år. Efter en framgångsrik valrörelse på våren 1914 stod Gävle socialdemokratiska arbetarekommun med tom kassa inför höstens val. Lösningen blev att anordna en friluftsfest till stöd för valfonden. Festen, som kallades Hantverkarmässan, gick med 4 500 kr i vinst på fyra dagar. Ett framgångsrecept var uppfunnet, som skulle komma att upprepas varje år under de kommande två decennierna.

Samma år, 1914, rekonstruerades Gävle Folketshusförening efter det ekonomiska äventyret med värds- huset Strömdalen, som slutade med föreningens likvidation 1911. Ett välkommet tillskott i kassan blev det när arbetarekommunen gav föreningen halva vinsten från Hant-

verksmässan. Snart arrangerade de båda föreningarna sommarfesterna tillsammans.

Festernas kännetecken var de fantasifulla pappkulisser som inramade festplatsen. Varje år bestämdes ett tema, som spanskt, allmoge eller egyptiskt, och varje år satte målarna Rudolf Lindblom och Ragnar Östlund igång att skapa sfinxer, obelisker, japanska tempel eller rokokopalats med hjälp av träställningar, papp och färg. Namnet på festen gick också i stil med det valda temat: Nippon, Valencia, Alhambra och Arkadien är några exempel.

Åter på Bigallo

1925 års fest hade ett fornnordiskt borggårdstema, därav de bastanta portarna till sommarteatern. Jules Fredrikssons tivoli hade två nya attraktioner för året: Lustiga hjulet och tvåvåningskarusellen. Det hade också öppnats en ny restaurang med utsikt över nöjesfältet. I övrigt fanns dansbanor, cykelstall, skjutbana (ombyggd för att likna Ornässtugan), biljard och diverse lotterier. I tombolan fanns chans att vinna en Husqvarna symaskin.

Artisterna byttes ut varje vecka. I augusti gjorde Fritjof Malmstens artistsällskap sitt årliga besök. I truppen detta år fanns tyrolertrampolinartister och stepdansörer, kraftgymnasten fröken LeBlanc, Tourbinos som uppträdde på 8 meter hög vajande bambu samt den ryske instrumentalisten A Schulimewsky och hans sjungande hund Leddy. Särskilt ryssen gjorde stor lycka, bl a visade han att i brist på ett piano klarar man sig bra med en trave björkved.

I juli gjorde sommarfestkommittén ett riktigt klipp då de kontrakterade den då högst betalde artisten i Europa; den engelska världssensationen och dykarfenomenet Bert Powsey. Från ett 22 meter högt torn kastar sig "professor" Powsey ner i en bassäng av endast 1,65 meters djup. Och inte nog med det, han gör det iklädd en i petroleum indränkt säck som antänds högst uppe på plattformen. Som en levande fackla faller han sedan genom mörkret. Det är "dödshoppet inhöljd i flammor" som Gävlepubliken får se.

Succé! Vändkorsen snurrar som "flettenerrotorer" och köerna ringlar långa. I folkvimlet rapporterar tidningarna om andlös spänning före och ofattbart jubel efter hoppen. "Kors i jisses, människan brinner rakt opp' utbrast ett hembitråde från landet när hon såg det brinnande byttet däruppe", skriver Arbetarbladet. Sex kvällar i rad uppträder Bert

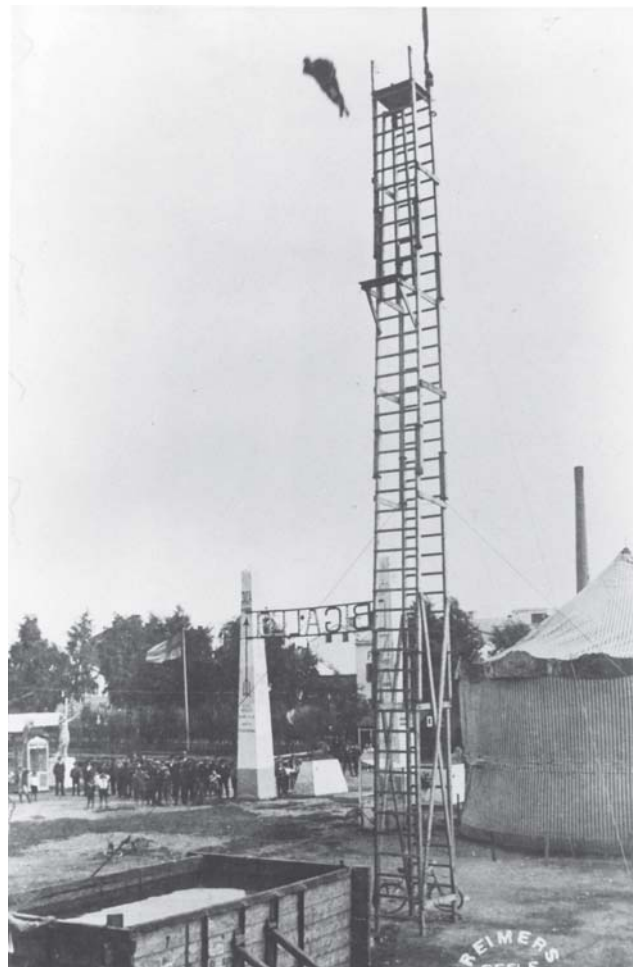
Powsey innan han återvänder till England i flygmaskin.

Sommarfesterna och tiden

Bigallo lider mot sitt slut. Det fina vädret gör att man håller öppet längre än planerat, men lördagen den 12 september avslutas ändå säsongen med ett festligt fyrverkeri. Årets vinst är inte stor, ca 3000 kr, men med tanke på investeringarna som gjorts har det ändå gått ganska bra. Alla 25- och 50-öringar har blivit 26 000 i entréintäkter.

Sommarfesterna utvecklades under årens lopp från en liten, ideellt arrangerad, friluftsfest till ett proffsigt nöjesfält med dyra artister. 1933 flyttade sommarfesterna till Sättraåsen. Där växte arrangemanget ytterligare och stora investeringar gjordes i fasta byggnader och ett eget tivoli. 1937 bildade sommarfestkommittén ett bolag: AB Gävle Folkets Park. Där slutar ett kapitel i nöjets historia i Gävle och ett nytt tar vid.

Lisa Engström

Det engelska dykarfenomenet Bert Powsey repeterar inför kvällens föreställning. Han byggde själv bassängen och det 22 meter höga tornet, vatten erhöles gratis.

Christian Valeur, som i förra numret skrev om sitt arbete med den svenska pappersindustrins historia, ger här ett exempel på vad man kan utläsa ur protokollen från Pappers lokalavdelningar:

Protokollen berättar: En dramatisk maktkamp

En särskilt spännande läsning utgör fackens avdelningsmötesprotokoll från mellankrigstiden. Under denna period utspelade sig en strid vars utgång blev avgörande, för inte bara den fackliga och industriella utan också – vågar jag påstå – den politiska utvecklingen i Sverige.

Vid den tredje internationalens andra kongress i Moskva 1920 uppsattes en rad teser om hur världrevolutionen skulle genomföras. En av dessa handlade om hur fackföreningarna skulle användas som arbetarrevolutionens förtrupp. För det ändamålet bildades vad som på karakteristiskt sovjetiskt nyspråk kallades "Enhetsfronten". Inom varje land upprättades "Enhetskommittéer", vars taktik var att genom arbete "nerifrån" ta över makten inom de lokala fackföreningarna.

I de fackliga protokollen från denna tid kan man studera hur Enhetskommitténs propåer mottogs, från entusiastiskt bejakande till bestämt avståndstagande, och alla nyanser däremellan. Inom Pappers i Gävleborg utgörs motpolerna av två fabriker som, pikant nog, inte bara var geografiska grannar utan även tillhörde samma bolag: Marmaverken och Vallvik. Vid den förra fabriken dominerades fackföreningen av glödande kommunister, vars idealstat var Sovjetunionen. Huvudfienden var kapitalismen, på platsen representerad av deras egen arbetsgivare. I Vallvik däremot var de flesta arbetarna pålitliga socialdemokrater, och det rädde

ett gott förhållande mellan dem och arbetsledningen.

Inom den norrländska massindustrin var de övertygade kommunisterna såväl talrika som talföra. De kommunistdominerade lokalavdelningarna inom Pappers blev dock aldrig så många att de kom att få majoritet i förbundets representantskap. Striden kom därför att stå mellan LO och dess förbund å den ena sidan, och de upproriska avdelningarna å den andra. Motsättningarna var för övrigt inte bara av politisk art: Det låg i sakens natur att de kommunistiska avdelningarna var de som var ivrigast att ta till strejkvapnet. Och ofta nog gjorde de det mot allt förnuft, det vill säga när konjunkturläget var sådant att arbetsgivaren ändå skulle få stänga fabriken på grund av orderbrist. Det blev då förbundets uppgift att stå för förnuftet, men det räckte inte alltid för att hålla de kampglada medlemmarna tillbaka.

I förhandlingarna om lönerna för 1928 stod parterna långt ifrån varandra. Arbetsgivarna, som – för att tala med Iggesunds vd Gunnar Sundblad – ansåg att "en fullständig katastrof inträffat på marknaden", ville sänka lönerna, medan Pappers ville förlänga 1927 års avtal. När den av riksdagen tillsatte förlikningsmannen inte lyckats få något avtal till stånd före utgången av 1927 förklarade arbetsgivarna allmän lockout från den 2 januari. Hos arbetarna var stridsmoralen hög, eldad av en in-

tensiv, kommunistledd kampanj som drog de flesta med sig. Ett nytt medlingsförslag från förlikningsmannen innehöll betydande förbättringar för arbetarparten, och Pappers förhandlingsdelegation – som såg hur den magra strejkkassan krympte för var dag – rekommenderade sina medlemmar att anta förslaget. Men dessa röstade nej, med förkrossande majoritet. Nästa medlingsförslag rönste samma öde.

Då inträffade det oväntade: Den rådande lågkonjunkturen övergick i sin motsats, och företagen blev angelägna att få fabrikena igång igen. Fred slöts, i huvudsak på arbetarnas villkor. Jublande triumf bland kommunisterna, förakt östes över den fege förbundsledningen. När Enhetskommittén kallade till konferens i slutet av januari 1929 fick den stor anslutning, och icke minst Pappers avdelningar var rikligt företrädade bland de 267 ombuden.

Men nu gick LO till motattack. Vid representantskapets möte i april samma år fastslogs det i det historiska cirkuläret nr 638 till avdelningarna att det var omöjligt att samtidigt vara medlem i LO och i Enhetskommittén. LO:s medlemmar – lokalavdelningar såväl som enskilda arbetare – hade att välja mellan att lojalt sluta upp bakom samarbetet, eller att uteslutas. De berörda avdelningarna inom Pappers reagerade häftigt mot LO:s ”splittersökt”. Indignerade protestskrivelser till förbundet avfattades, mer eller mindre präglade av blomstrande revolutionär retorik. Men LO:s och förbundets svar var kompromisslöst: Avsvär er allt samröre med Enhetskommittén, annars blir ni uteslutna. Nu böjde sig alla de 19 upproriska avdelningarna.

Fortsatta upprorsförsök bemöttes på samma beslutsamma sätt. I slutet av 1931 tvingades sålunda tre av Pappers lokalavdelningar i Hälsingland att – trots vilda protester – utesluta vardera en av sina medlemmar, vilka stått som initiativtagare till en ”oppositions-konferens” i Söderhamn. En av de tre var självaste ordföranden för Pappers 163 i Marmaverken! (Det var för övrigt han som lett sina medlemmar till nederlag i den olycksaliga ”Marmakonflikten” 1930/31, men hans popularitet bland kamraterna var orubbad.)

Vid denna tid hade emellertid den revolutionära kommunismen i Sverige sett sina bästa dagar. I september 1929 splittrades den i

”Sillénare” och ”Kilbommare”. De förra fick Sovjets stöd och förde, om än försvagade, den kommunistiska rörelsen vidare. Kilbommarna fick anträda en politisk ökenvandring, som för några av dem ledde ut på den politiska högerkanten, medan den för de flesta slutade i socialdemokratin trygga famn.

Under 1932 led kommunisterna inom Pappers en avgörande prestigeförlust, när de försökte upprepa bragden från 1928. Även denna gång lyckades de genom en intensiv propaganda odla fram en obändig kamplust hos arbetarna. Till sist blev medlemstrycket för konflikt så stort att förbundet – med döden i hjärtat, får man förmoda, och utan LO:s stöd – tvingades utlysa allmän strejk. Men 1932 var det lågkonjunktur på riktigt, och strejken slutade i totalt nederlag.

Detta blev inledningen till en lång fredsperiod inom massa- och pappersindustrin i Sverige.

Christian Valeur

På 1920-talet blir kommunisterna ett politiskt alternativ, här illustrerat av en mötesaffisch från Söderhamns skärgårds kommunistiska arbetarekommun.

Gratis!

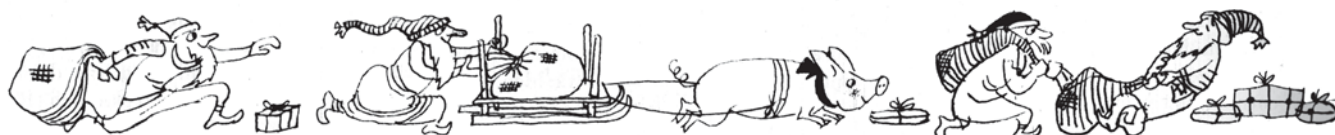
100 år
Hanebo – Segersta socialdemokratiska
förening
Hälsinglands idrottsförbund
Södra koloniträdgårdsföreningen, Gävle

75 år
Vänsterpartiet i Hofors
Husmodersförbundet Gävleborg
LO facken i Söderhamn

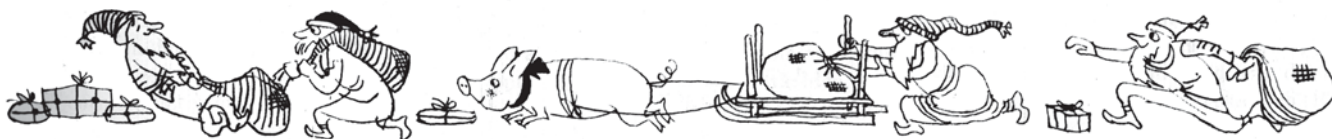
25 år
Kvinnojouren Blålockan, Gävle

Nya medlemmar 2005

Gävleborgs flygsportförbund
Föreningen synskadades vänner i
Gävleborgs län
Samfonden stiftelsen Adolf Grapes minne
Gefle hantverksförening
Hjärt-och lungsjukas länsförening
Hälsinglands bordtennisförbund
Brynäs socialdemokratiska förening
Friluftsförbundet i Gävle
Moderata samlingspartiet, Valbo
PRO samorganisation, Hudiksvall
Gävle orienteringsklubb
Sällskapet W:6 Geflelogen
Svensk flyghistorisk förening,
regionavdelningen Gävleborg
Gävle frikyrkoråd
Handelsanställdas förbund avd 26
Gästriklands Bowlingförbund

GOD JUL OCH GOTT NYTT ÅR TILLÖNSKAR VI ALLA VÅRA MEDLEMMAR OCH LÄSARE

Arkiv Gävleborg bevarar och tillgängliggör arkivhandlingar från föreningar, företag och privatpersoner i Gävleborgs län. Arkivet arbetar också med att dokumentera och stimulera till forskning om länets historia. Forskarsal och arkiv har öppet vardagar 8.30 - 16.00.

arkivXet är en kanal mellan Arkiv Gävleborg och dess medlemmar - en kanal som förstärks och ska utnyttjas i båda riktningarna...

Redaktion: *Lisa Engström, Barbro Eriksson, Agnetha Nellfors och Barbro Sollbe*

arkiv gävleborg

Södra Fältskärsgatan 10, 802 80 Gävle, tel 026 - 10 88 70, fax 026 - 10 65 61

e-post: arkivet@arkivgavleborg.se

Hemsida: www.arkivgavleborg.se